

Azərbaycan Bilimsəl

Musiqisinin Gəlişmə Tarixi

Azərbaycan bilimsəl musiqisinin əsil gəlişmə tarixi 20-ci yüz ilin, 20-ci illərindən başlayır. Aydındır ki Azərbaycan profsional musiqisi mürəkkəb bir janr(terz,uslub) ilə, opera janri ile başlamışdır. Opera janrı isə bildiyiniz kimi sentetik bir janrdır. Bir çox musiqi janrlarını, o bölümən simfonik janrını üzərində birləşdirir. Beləliklə bu janrlar musiqi mədəniyətimizdə, necə deyərlər böyük bir devrim və yeni çalgısal olay yaradır. İlk növbədə Azərbaycan bilimsəl musiqisinin qurucusu "Üzeyir Hacıbeyli"dən ad çəkmək gərəkir.

Üzeyir 1885-ci il Ağca Bədi, kəndin, Şuşa mahalında doğulmuş, uşaqlıq çağlarından musiqi törədən topraqlarından ilham almış, öz yurdunun melodilərin içinde böyür bir sevgi ile bəsləmişdir.

Üzeyir 1911- ci ilde musiqi eytimi almaq üçün "Maskivaya" və sonra "Pterzburq"a gedir. Büyük Rus bəstəkarı "Rimeski Korsakov"un görkəmli öyrencisi "Kalafati" ilə eitimini sürdürür.

Üzeyir batı (qərb) musiqisindən əldə etdiyi bilimlərlə yeni elementlər xalq musiqisində yaradıb. Aşıq musiqisindən bacarıqla faydalayıb, öz əsərlərini daha da gücləndiribdir. Üzeyir AZ. Musiqisini batlaşdırmağa çalışmayıb, necə deyərlər dünya bilimlə xalq musiqisinin sintezini

Yaradıb və ayaqlaşdırmağa çalışıbdır. Esərlərində doğu (şərq) ölkəsinin kimliyini yaratmaya çalışıbdır. Az. Musiqisinin varlığını üzə çıxarmaq üçün, önce Az. Tarını, çox bacarıqla opera orkestrasına daxil edibdir.

Niyə ki Tardan başqa heç bir muzik aləti bu qədər güclü xalqın doğal, gizli, dərin duygularını operada göstərə bilmezidi. Üzeyirin birinci musiqi əsəri "Leyli Məcnun" operasıdır. Bu operanın liberto'sun, Fizulinin

məsnəvisi Leyli Mecnun'dan götürübdür. Baxmıyaraq ki o zaman opera sənəti o qədərdə yabancı və köksüz deyildi.

Üzeyir 1907-ci ilde, 22 yaşlarında, not tanımadan, harmonia və partison bilmədən, böyük bir sevgi ile, Bacarıqla bu operanı yerinə yetirdi. Ancaq çözülməmiş bir çox sorunlar varidi. Böyük sorunlardan biri, Leyli rolunun ifaçısı idi. O çağda inamsal (dini) düşüncələrdən asılı olaraq, bir qadını nece səhnəyə çıxarmaq olardı? Sonucda kişilərdən birini Leyli roluna seçib, ancaq bu Leyli bığlarını kəsməyə razı olmayıb, ama böyük bir bacarıqla rolunu ifa edir. Butun çətinliklərə rağmen xalq içində özelliliklə aydın düşüncəli, sənət sevərlər içində sevilib dəyərləndirildi.

1908- ci ildə bu opera hayata keçirilib və beləliklə o tarixdən Az. Opera axımının (mektebinin) təməli qurulubdur.

Üzeyir deyir : Bəstəkarlıq bilmədən, musiqi əsasları olan, harmoniya, kontrpoan, orkestrasiyon bilmədən, musiqi formasını tanımadan belə bir dəyərli işi düşündüyümün nədəni, ancaq o çağın belə bir işin tələb etdiyini, dilədiyini ve gərəkli olduğunu düşünürdüm. Leyli Məcnun

operası nə qədər uğurlu olsaydı da, ancaq bütün qadın rollarını kişilər ifa etmək zorundaydı.

1912-ci il O tarixi gündə, sənətçi bir qadın bütün bu bağları qırıb, qoçaq ürəklə səhnəyə çıxdı və bir Arıyanı başa baş oxudu. O gecə canına gəsd olmaq üzərə gecəynən Bakıdan qaçmaq zorunda qaldı. O qəhrəman qadın “Şoket Məmmədova” idi. Şərqi ölkəsinin ilk qaranquşu. O tarixdən bu ürəkli qadın sənət dünyasında başqa qadınlarada yol açdı. ‘Sona Hacıyeva’ muğam operasında ‘Şoket Məmmədova’ ile birlikdə birinci opera qadın ifaçılarından dırılar. Unutmamalıyıq ki ‘Həqiqət Rzayeva’ leyli rolunun birinci ifaçısı olub ve 25 il musiqi həyatında min yüzdən artıq Leyli rolunu ifa etmişdir.

Üzeyir Hacıbeyli, Leili Məcnun’dan sonra, 1909-ci ildə “Şeyx Sənan” operasının, 1910-“Rüstem ve Sohrab” 1912-ci ilde “Şah Abbas və Xurşid banu” həmin illərdə “Esli ve Kərəm”. 1937-ci ildə “Koroğlu” operasını yaratdı. (O çağın simfonik orkestira üçün musiqili şəkildə yazılmış ilk numunələrindən dir). O çağda yaranan başqa musiqi əsərlindən,

Üzeyir'in "Arazbarı" Rapsodi'yası və marşları, Müslüm Maqamayev'in "Herati" "Şüştər" "Turacı" və oyun havalarından ad çəkmək olar.

Baxmıyaraq ki Üzeyir , opera və simfonik əsərlərdən başqa, tiyatro sənətinin də quluğunda olubdur. Həm tarixi, həmdə satirik (komedi) muzikal piyeslərdə yazıbdır. 1909- ci illərdə "Er və Arvad " "O olmasın Bu olsun" (Məşədi İbad). Bu əserlər satirik şəklind insanların toplumda olan faciələrini gülüş ilə rüsva edir. Özellikle qadın haqlarının taptanması, iş sizlik, rüşvə yemək, zorbalıq və aydın fikirlilerin boş və çox danışmarını tanqidə çəkibdir. Üzeyir " O olmasın Bu olsun" dan başqa dörd opera və iki operetta bəsləmiş, 1913- də "Arşın malalan" operettasın tamaşaşa qoyubdur. O çağda dək Üzeyirin heç bir əsəri bunca uğur qazanmamışdır. Bu operetta yüzlər kəz səhnəd olubdur. 1916, 1945, 1966- ci illərdə kinoya (filmə) çəkilibdir.

Fikrət Emirov deyir : Kəsinlikle, simfonik musiqimiz, Arşın Malalan operettasından başlayır. "Esgər"in oxuduğu Arşın Malalan motifini yadınıza salın, əgər bu motifi bütün əsər boyu diqqətlə izlərsiniz, onun

nəcə inkişaf etdiyini nəcə musiqiyə düşdüğünü, aydınca görəbilərsiniz.

Esərin sujet xəttində dıramatogi gelişməsindən asılı olaraq, bu motif gah romantik, gah oynaq, gah da üzüntülü varyantlarda səslənilir. Bu isə simfonizmin əsas özelliklərinden biri olan musiqi dıramatorgiyasıdır.

Koroğlu operası : Bu operanın yaranması, Az. Musigisində tarixi baxımdan unudulmaz olaydır. Üzeyir, 1930- ci il de bu operanı yazmağa başlayıb, yeddi ildən sonra böyük bir ötkemliklə (ezemetle) xalqına hedyə veribdir. Koroğlu operası gərçəkden epik (həması) və ulusal (milli) bir əsərdir.Xalqın içində coşqu ilə hərəkət yaradan canlı bir görüşdür. Koroğlu nəsildən-nəsilə keçən tarixi, qəhrəmanlıq, mübarizəvi bir əfsanədir. Feodalizmidən cana gələn, əl yağı bağlı, özgürlük istəyən insanların harayıdır, xan və bəylərin barışmaz düşmənidir. İnsanların qayğısını çəkən, sevinc bağışlayan, sevgi vərən bir igitdir. Bir əlində qılınc, birində qopuz, gərçək bir Aşıqdır. Bu operanın Liberto'sı "Səyid Ordumadi"ndendir.

Koroğlu operası, musiqi baxımdan, çeşitli və yeni formada, incə milli musiqi ile qovuşub və orkestira rəngi ise cəlb edici hərəkətlə, dolu harmoniyasılə, musigini başabaş öz içində alır. Teknik açısından, kor qurupun və muzik alətlərin güclü ifası və Tarın hezin səsi, bəstəkarın doğma yordunun gözəlliklərini göz önünə sərgiləyip, dinləyicilərə bəxşedir. Dünya musiqi teknikasılə, yeni bir rənglərdə cilvələndirir. Səsi ile sənətini tarixə bağışlayan böyük Az. Opera müğənnisi "Bülbü'l Məmmədov" Koroğlu rolunun birinci ifaçılarındanandır. Beləliklə Üzeyir koroğlu operasında Az. Musiqisin dünya musiqisilə birləşdiribdir.

Leyli Məcnun operasından, eləcə hemasi Koroğlu operasına dək 30 il ara vardır. Üzeyir deyir : Az. Operasının həyatı bu 30 illərdə gərçəkləşibdir. 1937-ci illərdə Koroğlu operasılə birgə iki başka operada səhnədə oldudur. İlk növbədə "Şah Sənəm" operası 'Giliyer' Rus bəstəkarın əsəri, (Giliyer 1923-ci ildə Azerbaycan folkolor musiqisindən bilimli bilgilər əldə etmek üçün Bakı'ya gəlib), 1924 də bu operanı bəsləyibdir.

1927- ci ildə Rus dilində, 1934- cü ildə Az. Türkçəsində Bakı'da tamaşaya goyubdur.

İkinci opera ise dahi bəstəkar Müslüm Maqamayev'in "Nərgiz" operasıdır. Maqamayev, Üzeiyr'lə birgə öz yurdunun musiqisinin gəlisməsində, bilimli çalışma və yaradıcılığı ilə Az. Musiqisinin unudulmaz və önemli yaradıcılarındanandır.

Maqamayev 1916- ci ildə "Şah İsmail" operasını yazıbdır. Bu operanın sujetində ən önemli rolü olan qoçaq, döyükən qadın" Erəb Zəngi"dir. Demək olar ki bu opera muğam janrıyla opera janrının sintezidir.

Maqamayev'in ikinci əsəri "Nərgiz" operasıdır. Bu operanın iç anlamı, məzmunu, əzgin və zəhmet çəkən xalqın yaşayışı və devrimlə bağlıdır. Az. Opera sənətinin inkişafinin ikinci yolunun başlangıcı, Nərgiz operasıdır. Bu opera yeni uslubda, Rus və Avropa klasik opera gedişatında yaranmış ilk Az. Operasıdır. Bəstəkar bu əsərində Muğam opera çərçivəsindən qıraqa çıxıb, yeni uslubu ilə, Az. Opera əsərlərindən ən gözel örnəkdir.

Muslim Maqamayev'in başqa əsərlərindən "Radio Marşı"" Azərbaycan Çölleri" " Özgür Azərbaycan qadını" kamera orkestira üçün yazdığı bir çox musiqi və mahnılarıdır. Maqamayev üzüntü ilə çox ərkən heyatını itirmiş, o üzdən "Xoruz Bəy" operası və "Dəli Muxtar" balə'si, eləcədə bitirməmiş qalmış. Maqamayev qısa həyatında az əsərlər yazmış olsada, onun musiqi əsərləri böyük dünya bəstəkarları ile birgə yol getməkdədir.

Üzeyir'in Az. Musigisində açdığı yolu, Muslim Maqamayev və Zülficar Hacibəyev (Üzeyir'in qardaşı) davamçısı olubdur. Şah İsmail operasındaki simfonik gəlismə, epik simfonizmə parlaq bir örnəkdir. Zülficar Hacıbyev, səhnə əsərlərində simfonik musiqiyə, romantik və əfsanəvi bir hərəkətə geçir. Onun əsərlərindən "Aşıq Qerib" və "Şah Sənəm" operasından ad çəkmək olar.

Az. Orkestrasının dirijoru (Rəhbri) "Niyazi" isə Zufiqar'ın oğlu dur. "Xosrov və Şirin" operası və "Rast" muğam simfoniyası, onun əsərlərindəndir.

Üzeyir Hacıbəy'lidən nə qədər yazsaq azdır. Niyə ki Üzeyir bilimsel musiginin təməl daşını qoyubdur.

1931- ci ildə, xalq musiqi alətləri orkeстırasın yaradıb, 1936 da devlet "kor" qurupun təşkil edib. Bakı Konservatoriyasının Rektoru (Müdüürü), bəstəkarlıq ustası, bəstəkarlar ittifaqının sədri, Rus bəstəkarlar ittihadıyəsinin üzəsi (üzvü) olubdur. Bir öyrətmən kimi, bir çox öyrəcilər yetişdiribdir. O bölümündən, bəstəkar "Fikrət Əmirov" "Asif Zeynalli" bəstəkar və Tar ustadı "Seyid Rüstəmov" "Qara Qarayev" "Cövdət Hacıyev" "Sultan Hacıbəyov" və başkalarından ad çəkmək olar.

Üzeyir həyatı boyu musiqilə yanaşı yazıçılıq, yaradıcılıqından da ayrılmayıb. Onun yazdığı məruzələr və kitablarından, "opera tərbiyəvi əhəmmiyəti" və "Az. Xalq musiqi əsasları"ından ad çəkmək olar.

Üzeyir 1948- ci ildə sonuncu bəstəsi "Firuzə" operasını bitirəmədən üzüntilə həyatı sona yetmiş. Nə qədər ki dünya var onun əsərləri yaşayacaqdır.

Üzeyir Hacıbeyli'nin görkəmli öyrəncilərindən, Fikret Əmirov və Qara Qarqyev'dən ad çəkməkməmək qaćınılmazdır. Çağdaş Az. Musigisinin irəliləyişində çaba göstərən və dəyərli əsərlər yaranan, Fikrət Əmirov 1922-ci ildə Şuşada doğulmuş, 1949-cu illərdə bir çox ödül qazanmaqla, yaradıcılığını və sənət çalışmlarını iləri surdurmuş. İlk bəstərindən Muğam simfoniyası "Şur" "Kurd Ovşarı" dən ad çəkmək olar. Əmirov bu əsərləri, böyük Muğam ustadları "Cabbar Qaryağdı" "Seid Şuşuniski"nin və opera sənətçisi "Bülbül Məmmədov"un oxuduqlarından yararlanıbdır. "Sevil" operası Əmirov'un ən dəyərli əsərlərindəndir. Bu əsər 1946-ci ildə tamaşaşa qoyulmuş, beş ildən sonra Ruscaya çevrilmiş, Maskivada səhnə almışdır. Bu operanın Libertosi böyük Az. Yazıcısı "Cəfər Cabbarlı" dandır. Sujet isə, toplumsal əziciliyindən, basqı altında yaşayan və özgürlük istəyən, qadın haklarına və sorunlarına həsr olunmuş bir əsərdir. Əmirov'un başqa əsərlərindən "Min bir gəce" bale'si, simfonik pragmentləri "Azərbaycan Kapritçiyosu" si "Ürək Çalanlar" və "Gözün Aydın" kantatasından ad çəkmək olar. Ancaq

“Nizami” və “Şeyx Sənan” Bale’sinin bitirməsinə ölüm macal verməyib və başa çatdırı bilmamışdır. Əmirov 1984- ci ildə həyatı sona yetmişdir.

Qara Qarayev, 1918- ci ildə Bakı’da anadan olmuş, musiqi eytimini dahi Üzeyir’lə başlamışdır. Eitimini sürdürmək üçün, Rusiya’ya getmiş, Rusiya’nın zəngin musigisinin və dünya bəstəkarı “Dimitri Şostakoviç” sənətinin incəliklərinə yeyələnərək, 1946-cı ildə Maskıva “Çaykoviski” adlı konservatoriyasına daxil olmuş və Dimitri Şostakoviç’dən bəstəkarlıq üzərə eitimini dəvam etdirmişdir. Beləliklə xalqımızın ən görkəmli, yetənəkli bəstəkarlıq səviyəsinə yüksəlmiş. Həmin illərdə konservatoriyyada bir öyratmən kimi çalışmaya başlamışdır. Qara Qarayev əsərlərində, fəlsəfi məzmunu əsas yər tutur. İnsanların gözəllik uğrunda mübarizəsi, onun musiqisinin əsas qonusudur. Bəstəkarın Romanları, pesixoloji incəliyi, melodik etkisi və gücü ilə ayrıılır.

Bəstəkarın ən önəmli əsərlərindən 1952- ci ildə yazdığı “Yeddi Gözəl” balə’si (Liberto’si Nizami’dən dir) Az. Musigisinin yüksək nailiyatıdır. Bəstəkar bu əsərində, ulusal musiqinin Muğam janrını və özəlliliklərini

bacarıqla qullanıb, Həmin illərdə “Leyli Məcnun” simfonik poemasınıda yazmışdır.

1958- ci ildə, Qarayev'in yazdığı ən önəmli əsərindən “İldirimilı yollarla” balə'sidir. Aynı zamanda, başqa yazdığı əsələrdən, Forto piyanu üçün, 26 Perlod, İskiripka (violon), Violonsel, kor və kamera orkestriası üçün, simli quartet, “kılasik Suitta” və kamera orkestrişə üçün, simfonik əsələr, o bölümündən : “Servantes”in “Donkişot” “Goya” “Antoniyo Klopatla” “Nazim Hikmet”in “Qəribə Adam” “Alban” “Rapsudiya”si “Səadət Nəğməsi”nin Kantatası və bir çox Mahni və Romanslarından ad çəkmək olar. Qara Qarayev 1982- ci ildə dəyərli həyatı sona yetmişdir.

Azərbaycan musiqisi sənətinin, dəvamçısı olan başqa bəstəkarlardan da ad çəkmək gərəkir. O bölümündən : Sultan Hacıbəyov'un əsərləri “Qızıl Güll” Gülşən”balə'si “Karvan” adlı simfonik əseri.

Süleyman Ələsgərov'dan “Məhəbbət Gülü” “Ulduz” “Axırı yaxşı olar” operetleri və “Bayati Şiraz” Muğam simfonik əsəri və bir çox mahnı və Romanslar.

Arif Məlikov'un "Məhəbbət əfsanəsi" "Şirin və Fərhad" balə'şı.

Seid Rüstəmov'un "Bəyati Kurd" fanteziyası "Şadlıq reqsi" "Durna" "Beşmanatlıq Gəlin" opereti.

Rauf Hacıyev'dən "Romeo menim gönümdür" opereti.

Əfrasiyab Bədəlbəyli'nin "Qız Qalası" balə'şı.

Cahangir Cahangirov'dan "Azad" operası' simfonik Poemasi "Arazın otayında" və "Fizuli Kantatası".

Tofiq Guliyev'in kamera orkestira üçün yazdığı, musiqi, Mahnı və Romanları.

Vasif Adıgözelov'un "Natəvan" operası, Mahnı və Romanları.

Qadın bəstəkarlarından, ilk qadın bəstələri "Agabacı Rızayev" in simfonik əsərləri.

"Şəfiqə Axunova" Şərqiñ ilk qadın opera bəstəkarıdır. Aynı zamanda bir çox mahnı və Romanları yazıbdır .

Elmira Nəzirova'nın "Ərəb Sujet"ində yazdığı, Forto piyanı və orkestirə içün konsert.

Kamilla Məhəmmədzadə,nin orkestiraya içün, yazdığı bir çox mahnılar.....Ancaq yüzlərcə bəstəkar və bəstələr var ki nə qədər yazsaq azdır, obölümdən : Əşrəf Abbasov, Ramiz Mustavayev, Xəyyam Mirzazadə, Musa Musayev, Həsən Rızayev, Hacıxan Məmmədov, Tofiq Bakıxanov və sayrə.....

Sonunda artırımlıam ki, Az. Ədəbiyatının, Az. Musiqisində ən önəmlili yeri olubdur. Bütün görkəmli musiqiçilərimizin bəstələri, tarixi yazıçılarımızın yazdığı, Romanlar, Öykülər və Qəzəllərindən güc alıbdır. Yena "Fizuli"dən, Məni candan usandırdı,cəfadən yar usanmazmı? Bu qəzəli oxuduğumuzda, bəstəkar "Cahangir Cahangirov"un Fizuli Kantatası, göz önungdə canlanır. Bu Kantatanı dinləməmək olarmı?

Elecedə "Nizami"nin "Vaqif"in "Xurşidbanu Natəvan"nın "Xaqani"nın və bir çox başqa yazıçı və şairlərimizin, yazdıqlarının təsirini və önemini,

bu iki sənətin, nece bir birinin qulluğunda olduğunu, bir birini tamamladığını Az. Musigisində aydınca görmək olar.

Beləlikla Az. Bilimsəl musiqisi, Üzeyir Hacıbaylı ilə başlamış, və günümüzə qədər dəvam etmekdədir.

Sevda. F. Asgharnia 2016

QAYNAQLAR :

1-Sənət və sənətkar “Fikrət Əmirov”

2-Azərbaycan Ansiklopediya

3-Süleyman Ələsgərov “Vidadi Xəlilov”

4-Xalq Musiqisi əsasları “Üzeyir Hacıbəyli”

5-Üzeyir və do İnqilab(iki İnqilab) “Rahim Reisniya”